

1895-1896 İsyamları Sırasmda Ayntab'da Ermeniler ve Hınçak Cemiyeti

Armenians and Hınçak Organization in Aintab During
1895-1896 Revolt

Mehmet Ali YILDIRIM*

Öz

Ayntab özelinde yapmış olduğumuz bu araştırma, 1895-1896 yılları arasında Ermenilerin bölgedeki sosyal durumları ile ihtilalcı Hınçak cemiyetinin örgütlenmesi ve faaliyetleri hakkındadır. Bu tarihlerde Ayntab'da bulunan 15000'e yakın Ermeni'den yaklaşık 1000 kadarı, tek amacı isyan çıkarmak olan bu cemiyetin üyesidir. Nitekim İçerden ve dışarıdan her türlü desteğe sahip olan Hınçak cemiyeti, 1895-1896 yılları arasında sadece Anadolu'da otuzu aşkın kanlı eylemle binlerce insanın ölümüne sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ayntab, Ermeni, Hınçakyan

Abstract

This study is about the social condition of Armenians and activities of revolutionist Hınçak Organization in the years 1895-1896. During those years, about 1000 out of a total 15000 Armenians in Aintab were members of the Hınçak Organization, whose only aim was to organize revolts. Hınçak Organization had support from both within the country and abroad and was responsible for thousands of murders in more than thirty bloody uprisings.

Key words: Ayntab, Armanian, Hınçakyan

Giriş

Milletlerin kendi kaderlerini tayin etmeleri hususundaki fikirlerin Osmanlı azınlıkları üzerindeki etkisi, Napolyon'un 1797 yılında Yunanlıları bağımsızlık için tahrik etmesiyle başladı. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise

---

* Öğr. Gör. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Osmanlı azınlıkları birer birer isyan hareketlerine giriştiler. Osmanlı toprağından ayrılan ilk bağımsız devlet ise 1830 yılında Yunanistan oldu. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde imza edilen Berlin Anlaşması ile de Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsızlıklarını ilan ettiler.

Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeniler, bağımsızlıkla neticelenen bu isyan hareketlerini tarihî süreç içerisinde görmüş ve yaşamışlardı. Ayrıca Büyük devletlerin desteğıyle Osmanlı topraklarına yayılan misyonerler tarafından da ayrılıkçı fikirlerle donatılarak isyana hazır hale getirilmişlerdi. Böylelikle ilk olarak 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Ruslar tarafından milliyetçilik propagandasıyla isyana teşvik edildiler. Hatta Rus ordusunda savaşan Ermeni subayların tazyikiyle, savaş sonrası imza edilen Ayastefanos Anlaşması'na Ermenilerin yoğun olduğu bölgelerde ıslahat öngören bir madde eklendi. Bu madde İngiliz destekli olarak Berlin Anlaşması'nda da yerini aldı. Ancak Ermeniler, Balkan topluluklarının aksine kendilerinden bir talep gelmeden isyana ve bağımsızlığa teşvik edilmişlerdi. Üstelik devletin hiçbir bölgesinde Müslüman ahalden fazla bir nüfusa da sahip değildiler. Tabiatıyla ilk etapta Batı'nın dikkatini çekemediler. Bu nedenle 1880 yılından itibaren Osmanlı topraklarında bağımsız bir Ermenistan kurulması için her türlü aracı kullanmaya başladılar.

Ayrılıkçı Ermenilerin seslerini duyurma ihtiyacı hissiyle buldukları girişimler arasında en önemlisi, Batı kamuoyuna yönelik propaganda faaliyetleri idi. Bu ise basın yoluyla yapılmaktaydı. Basına malzeme bulmak için çeşitli bölgelerde karışıklık çıkarmaya başladılar. En ufak bir hadise dahi batı kamuoyuna katliam gibi lanse edilmekteydi. Batı kamuoyunun bu mesnetsiz olaylara aşırı rağbeti ise ayrılıkçı Ermenileri organize olmaya sevk etti. Teşkilatlı komiteler kurarak faaliyet sahalarını Anadolu'ya taşıdılar. Okullarda eşkıya yetiştirmeye, kiliseleri cephane olarak kullanmaya başladılar. Kanlı eylemler, isyanlar tertipleyerek bir arada ve sorunsuz yaşayan ahali arasına nifak soktular. Üstelik Anadolu'nun Ermeni ahali ile Müslüman-Türk ahali arasındaki sosyal ve kültürel bağı koparmak için kendi soydaşlarını dahi katletmekten çekinmediler.

1.1895-1896 Yıllarında Ayntab'da Ermeniler

Ayntab, stratejik ve ticarî konumu itibarıyla hareketli ve sürekli gelişim gösteren bir Anadolu şehri idi. Bu nedenle de Osmanlı mozağının bir prototipini burada görmek mümkündü. 1895 yılında Ayntab kazası ahalesinin büyük çoğunluğu Müslüman'dı (bkz. tablo:1). Müslümanlardan sonra en kalabalık nüfus ise Hıristiyan Ermenilere aitti.

Tablo:1 H.1312/1895 tarihinde Ayntab kazasının nüfusu¹

	kadın	erkek	yekün	%
İslam	32729	34325	67054	80,5
Ermeni Katolik	155	179	334	0,4
Ermeni (Gregoryen)	5431	6109	11540	13,8
Protestan	1690	1839	3529	4,3
Yahudi	351	364	715	0,8
Yabancı	24	164	188	0,2
Yekün	40380	46980	83360	100

Katolik, Protestan ve Ermeni Gregoryen olmak üzere üç ayrı mezhebe bölünen Ermeniler, 1895 yılında 15403 kişiyle kazanın toplam nüfusunun yaklaşık % 18,5'ini oluşturuyorlardı. Özellikle Protestan mezhebine dâhil olan Ermeniler, misyonerlerin kısıkcı altında idiler. Dolayısıyla ayrılıkçı hareketlerin en ateşli taraftarları da Protestan Ermeniler idi. Bununla beraber kazadaki beş kiliseden biri Gregoryen, biri de Katolik mezhebine hizmet verirken Protestan mezhebinin üç kilisesi bulunmaktaydı².

Tablo:2 H.1313/1896 tarihinde Ayntab kazasının nüfusu³

	kadın	erkek	yekün	%
İslam	33445	34568	68013	80,8
Ermeni Katolik	154	175	229	0,3
Ermeni (Gregoryen)	5514	6019	11533	13,7
Protestan	1723	1805	3528	4,3
Yahudi	360	372	732	0,9
Yekün	41201	42934	84135	100

1896 yılında da kazanın nüfus yoğunluğu aşağı yukarı aynı orandaydı (bkz. tablo:2). 84135 kişinin 15290'ı Ermeni idi. Bu rakam ise toplam nüfusun yaklaşık %18,3'üne denk gelmekteydi.

1895-1896 yıllarında Ermenilerin Kaza İdare Meclisi'nde Bedros ve Ohannes Efendi isimleriyle iki seçilmiş üyesi bulunmaktaydı. Belediye Meclisi'nde de yine iki üye, Agob ve Evadis Ağalar Ermeni ahalden intihap olunmuştu. Bunun yanı sıra belediyede Artin Efendi ismiyle bir tabip vekili bulunmaktaydı. Ziraat Meclisi'nde Artin Efendi, Ziraat Bankası'nda da Agob Efendiler üye olarak yer almaktaydılar. Ayrıca Mal Kalemî'nde Karuç

¹ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb H.1312**, s.223. Şemseddin Sami, Kamûsu'l-âlam'da "Ayntab'ın 86988 ahali vardı ki, bu mikdarın 65085'i Müslim 21046'sı cemâat-ı muhtelifeye münkasım hıristiyan ve 857 si İsrailidir" şeklinde bilgi verir. Şemseddin Sami, **Kâmûsu'l-a'lâm**, c.V, Ankara, 1996, s.3232.

² **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb H.1312**, s.223.

³ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb H.1313**, s.187.

Efendi görev yaparken, Sandık Eminlik'i görevi de Ohannes Efendi'ye tevdi edilmişti⁴.

Ayntab'ın Müslüman ahalisi ile Ermenilerin genelinde toplumsal rutin huzursuzluklar haricinde belirgin bir etnik veya dinî mücadele söz konusu değildi. Zaten öteden beri Türk kültürü ile içli dışlı olan, hatta dilleri dahi Türkçeleşen Ermeniler, folklorik yapı itibariyle de Türklere ait birçok özelliği benimsemişlerdi⁵. Çoğu zaman kendi aralarındaki sorunlar da dâhil olmak üzere problemlerini çözmek için Müslüman halkın medenî davalarına bakmakla yükümlü olan şer'î mahkemelere müracaat ederlerdi. Miras taksimatından kaynaklanan anlaşmazlıklarda veya yetim kalmış, kendini idare ve malını tasarruf edemeyen bir Ermeni çocuğa vâsi gerektiğinde yine şer'î mahkeme tercih edilirdi. Müslüman ahaliye vekâlet ve şahitlik ederler, kendileri de onların şahitliğine müracaat ederlerdi. Alacak verecek konusunda alım satım işlerinde, dükkân, bağ, bostan meselelerinde ve Müslüman halkla ilgili problemlerde haklarını, şer'î mahkemelerde son derece rahat bir şekilde arayabilirlerdi⁶.

Ayntab'da ticaret başta olmak üzere çeşitli mesleklerle iştigal eden birçok Ermeni esnaf bulunmaktaydı. Ticari münasebetlerde de toplum içerisinde hiçbir ırkî ve dinî ayırım söz konusu değildi. Bunun yanı sıra Ermeniler, şehrin önemli mahallelerinde çeşitli şirketler vasıtasıyla açmış oldukları okullarda eğitimlerini özgürce yapabilmekteydiler. Dini vecibelerini yerine getirmelerinde, ibadethane ve mabet işlerinde özgürce hareket edebilmekteydiler. Nitekim takip eden on yıl içerisinde kilise sayısı beşten sekize yükselmekle beraber çeşitli kademelerdeki on dokuz Ermeni okulunda da bayan ve erkek toplam 3000'in üzerinde öğrencinin öğrenim gördüğü tespit edilmektedir.⁷ Ayrıca Ermeni gençleri, 1876 yılında açılmış olan Amerikan misyonerlerine ait kolejde de öğrenim görüyorlardı. 1891 yılında bu okulun 94 öğrencisinin 90'ı Ermeni idi. Bunlardan 71'i ise Protestan'dı. Üstelik Ayntab'ın haricinde yirminin üzerinde yerleşim yerinden gelen Ermeniler de bu kolejde öğrenim görmekteydiler⁸.

⁴ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb H.1313**, s.180-182.

⁵ Kültür etkileşimi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Fikret Türkmen, "Tarih Boyunca Türk-Ermeni Kültür İlişkileri", **Türk Tarihinde Ermeniler**, İzmir, 1983, s.58-64.

⁶ Ayşe Erkmen, **156 Numaralı Ayntab Şer'îyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1312-1314; sayfa 167-250, 1-93, 1-8)**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), sahife no 171-numero 300, sahife no 183-numero 324, sahife no 185-numero 328, sahife no 189 numero 334, sahife no 193 numero 343, sahife no 198 numero 352, sahife no 199 numero 353.

⁷ **Salname-i Vilâyet-i Haleb H.1326**, s.234-236.

⁸ Uygur Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika**, İstanbul, 1991, s. 183.

Ermenilerin bağımsızlık planlarıyla beraber şehirdeki bu huzur ortamı nüfus hareketlerine de yansımıştır. Nitekim 1895 yılında 15000 civarında olan şehirdeki Ermeni nüfusu, XX. yüzyılın başlarında 16274 tür. 1908-1909 yıllarında ise Ayntab'daki Ermeni ahalinin sayısı 18984'ü bulmuştur⁹. Ermenilerin çoğunluğunun Ayntab'daki sosyal pozisyonlarının bozulması ise yine onların içinden çıkan hiziplerin etkisiyle oldu. Çeşitli yollarla Ermeni toplumuna nüfuz eden milliyetçi ve ayrılıkçı fikirler, zamanla komiteler vasıtasıyla fiili eylemlere dönüştü¹⁰.

2. 1895-1896 Yıllarında Ayntab'da Hınçak Cemiyeti

Bağımsızlığı masum insanların kanında arayan ihtilalci komitelerden en etkilişi 1887 yılında Osmanlı topraklarını hiç görmemiş Ermeni gençleri tarafından kurulan Hınçak Komitesi veya kendi tabirleriyle Hınçakyanlar idi¹¹. Ermenilerin tamamı adına hareket eden bu komite, Avrupa'nın Osmanlı topraklarına müdahalesini meşru ve mecbur hale getirmek için ülke genelinde birçok kanlı eylemde bulunmuştu¹². Bunlardan ilki, 15 Temmuz 1890 tarihinde gerçekleşen Kumkapı Nümayişi'dir. Müslüman ahaliyi tahrik ederek her iki taraftan ölümlere sebebiyet veren Hınçakyanlar, Ağustos 1894'te Sasun İsyanı'nın da tetikleyicisi oldular. Bunu Eylül 1895 tarihinde birkaç gün süren ve kanlı olaylara sahne olan Babîali Yürüyüşü izledi¹³. Ekim 1895 tarihinde ise misyonerlerin de teşvikiyle binlerce Türk'ün kanına giren Zeytun İsyanı patlak verdi¹⁴. Bunların haricinde 1895 ile 1896 yılları arasında Anadolu'nun birçok yerinde muhtelif çaplarda otuzun üzerinde isyan meydana gelmişti.

Bütün bu isyanların organizasyonunu Hınçakyanlar üslenmekteydiler. Osmanlı güvenlik güçleri tarafından yakalanan Hınçakyanların çoğu ise ceza almaktan kurtarılarak hâimleri tarafından yurt dışına çıkarılıyorlardı. Bir zaman sonra da tekrar Osmanlı topraklarına dönerek kanlı eylemlerine devam ediyorlardı. Ancak şu hususu belirtmek yerinde olur ki, Hınçakyanlar gibi komiteler fiilî terör eylemleri noktasında etkin olmakla beraber, isyanları tetikleyen tek unsur da değildiler. Nitekim misyonerler, batılı

⁹ *Salnâme-i Vilâyet-i Haleb H.1319*, s.232., *Salnâme-i Vilâyet-i Haleb H.1326*, s.243.

¹⁰ Ermeni milliyetçiliğinin uyanışında rol oynayan faktörler için bkz. Mim Kemal Öke, *Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu*, İstanbul, 2003, s.11-123.

¹¹ Hınçakyan tabiri daha ziyade cemiyet üyelerini ifadede kullanılmıştır.

¹² Bu cemiyetin kuruluşu ve faaliyetleri ile ilgili bkz. Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, İstanbul, 2005, s. 188-191; Enver Z. Karal, *Osmanlı Tarihi, C. IV*, Ankara, s.135-138.

¹³ Nejat Göğünç, "Osmanlı Devletinde Ermeniler Hakkında", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara, 2001, s.53-55.

¹⁴ Hasan Babacan, "1895 Maraş Ermeni Olayları ve Amerikalı Misyonerler", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu, c.II*, 6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş, İstanbul, 2005, s. 650.

devletlerin destekleri, kilise ve papazların çalışmaları, bazen de Osmanlı yönetiminden kaynaklanan aksamalar isyanları teşvik eden diğer etkenlerdi¹⁵.

Anadolu'nun, Ermeni nüfusunun yoğun olduğu diğer bölgelerinde olduğu gibi Halep vilâyetinin ikinci büyük şehri olan Ayntab'da da Ermeni gençleri genellikle okullar vasıtasıyla örgütlenmekteydiler¹⁶. Gerek misyoner okulunda gerekse Ermenilerin kendi okullarında verilen eğitim ile ayrılıkçı fikirler birçok genç beyne nüfuz ettirilmekteydi. Bu okullarda Ermeni tarihi ile ilgili dersler tedris edilmekle beraber öğrencilere sözde Ermenistan haritaları gösterilerek milliyetçilik duyguları kabartılmaktaydı¹⁷. Dolayısıyla bu okullardan mezun olan öğrencilerin çoğunun potansiyel bir Ermeni milliyetçisi olarak kanlı eylemlerin içerisinde yer almaları kaçınılmazdı. Hınçakyan teşkilatlanmasında da en etkin rolü okul hocaları üstlenmişlerdi. Nitekim Ayntab ve Kilis'teki Hınçak cemiyeti şubeleri, mektep hocalarının liderliğinde faaliyetlerini yürütmekteydiler.

Hınçak teşkilatlanmasında esnaf, tüccar, okul hocaları, öğrenciler ve memurlar gibi gönüllü Ermeniler etkin rol oynamaktaydılar. Ancak gizlilik esasıyla örgütlenen Hınçakyanlar, bazı soydaşları için sert tedbirlere de başvurmaktaydılar. Özellikle önemli devlet memurluğunda çalışan Ermenilere, Hınçak cemiyetine üye olmaları için teklif götürülürken, kabul etmeyenler önce uyarılmakta ardından ise ölümle tehdit edilmekteydiler. Uyarı için ikna edici mahiyette, yumuşak bir üslup benimsenmişti. Bunun en güzel örneğini Halep'te dava vekilliği ve muayene memurluğu yapan Agob Asaduryan'ın zapt olunan ifadesinde (18 Kanun-ı evvel 1311/30 Aralık 1895) görmek mümkündür. Agob Asaduryan, Kilis Belediyesi'nde tabip olarak çalışmış olan ve aynı zamanda Kilis ve Halep civarındaki Ermenileri örgütleyen Doktor Dikran Efendi tarafından Hınçakyanlara dahil edilmişti. Bu cemiyete girmeden önce ise ayrılıkçı Ermeniler aleyhine çalışmaktaydı. Komşuluk hasebiyle münasebette bulunduğu Kilis'teki Hınçak cemiyeti şubesinin kurucusu Dikran Efendi tarafından ona yapılan ilk teklif, "*Siz niçün milletinize hizmet etmiyorsunuz Osmanlı hükümetine edilen hizmetler bâd-ı hevâ olur. Siz gazeteleri okumuyormusunuz Sasun tarafında icra edilen katl sebebiyle Avrupa devletleri müdahale itdiler bu vukuatı meydana*

¹⁵ Ergünöz Akçora, "Osmanlı Devleti Döneminde Ermeni İsyancıları", **Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ankara, 2001, s.128-134.

¹⁶ Komitenin taktiklerine Anadolu'nun diğer yerlerinden bir örnek için bkz. Ergünöz Akçora, **Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları (1896-1916)**, İstanbul, 1994, s.6-9.

¹⁷ "...Vartinis nam şirket elinde bulunan Ermeni mekteplerinde iki Ermenistan haritası ve tarihi tedris edildiği ve oraların basılıb tahsis halinde bunların meydana çıkacağı ifadesine dâir vilâyet maarif müdirliğinden verilen müzekkirenin irsaliyle..." **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.)**, 1540/31.

getirmeğe Hınçakyanlar sebep oldular düvel-i ecnebiyenin müdahalesiyle Ermeniler için bir imtiyaz verileceği tabiidir siz niçin bu şirkete aza olmuyorsunuz”¹⁸ şeklinde idi. Ancak Dikran Efendi, “siz saye-i şahanede mekteb-i tıbbiye-i şahaneden çıkmış ruhsatlı bir tabibsiniz böyle maksatdan zarardan maada bir şey hasıl olmaz”¹⁹ gibi bir cevap alınca bu sefer tehditler başladı. Berber Sarkis isminde bir Hınçakyan, Agob’un evine gelerek “ben Hınçakyanların bu şehirde hizmetkârıyım ve size resmen bir tebligat için gelmişim zaten mukaddeman sana bi’-defaat ihtâr iyledik bu Hınçakyanlara dokunma milletin hâdimleri aleyhinde gezme ve muayene memurluğundan vazgeç yoksa seni öldürürüz diye sana haber verdik siz yine mütenebbih olmadınız reisimiz Doktor Dikran Efendi’nin nesâyihini dinle ve şirketimize dâhil ol yazık sana işte bu son ihtarımızdır” diyerek çekip gitmişti²⁰. Bu ihtardan sonra ise Agob’un evi civarında silahlar patlamaya başladı. “Sen bizi hükümete haber verebilirsin fakat bilmiş olasin ki geceleyin yatağında iken seni katl ederiz” diyen Hınçakyanlar, bazı üyelerini bu şekilde cemiyetlerine dahil etmekteydiler²¹. Tehdide kanmayan gönülsüz masum Ermeniler ise öldürülüyorlardı. Çünkü cemiyet, “Ermenileri ihtilâl teşvik işgal olunamayanları katletmek üzere teşekkül etmişti”²². Hınçakyanların kullandıkları bu tehdit yönteminin yanı sıra din ve sosyal baskı da kendi soydaşlarının nefretini kazanmak istemeyen Ermenileri, bu eşkıya çetelerine yönlendirmekteydi.

Hınçakyanlığa kabul olunan kimselerden şirkete emin olacağına ve “yâ ölüm yâ hürriyet esâsını kabul ve şirketin her türlü nizamına itaat edeceğine” dair imzalı bir yemin evrakı almak şarttı. Bu şekilde Hınçakyanlara dâhil olanlara iktidarları nispetinde vazifeler verilmekteydi. Bu vazifeler ise üç şekilde belirlenmişti. Bunlardan birincisi (*Propagandist*) yani nâşir (neşreden yayan, dağıtan) ikincisi (*ajitator*) yani muharrik (tahrik eden, kıskırtan,) üçüncüsü (*terör*) yani mütlif veya kesici, biçici olarak ifade edilmekteydi²³.

Ayntab’daki Hınçakyan şubesi, Piranet Lüsniyan kod adıyla Vartanyan Mektebi hocalarından Soğomon Bastacıyan isimli bir şahsın kontrolündeydi. Ayrıca Ayntab’da eski ve yeni bölükler adıyla anılan iki ayrı Hınçakyan Şubesi bulunmaktaydı. Soğomon Bastacıyan bunlardan yenisinin lideri idi. Kazadaki yaklaşık 15000 Ermeni’den 1000 kadar genç bu eski ve yeni

¹⁸ BOA., Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezâhib Nezâreti Maruzatı, (Y.PRK.AZN.) 15/37 sahife 4.

¹⁹ BOA.,Y.PRK.AZN 15/37, sahife 5.

²⁰ BOA.,Y.PRK.AZN 15/37, sahife 5.

²¹ BOA.,Y.PRK.AZN 15/37, sahife 5-6.

²² Ermeni Komiteleri (1891-1895), Ankara, 2001,s.27.

²³ BOA.,Y.PRK.AZN 15/37, sahife 7-8.

fırkalara mensup müfsitler idi²⁴. Ancak Ayntab'daki bu iki Hınçakyan fırkası arasında bir ihtilaf bulunmaktaydı. Vartanyan ve Atenağan denilen mekteplerin kontrolünde olan bu iki ayrı şube birbirleriyle rekabet halindeydiler. Rekabetin nedenini ise Vartanyan Mektebi'ne mensup ve cedid fırka olarak tabir olunan yeni nesil Hınçakyanlardan Soğomon Bastacıyan ile ekibinin, Ayntab Hınçakyanlarının tamamına önderlik etmek istemeleri idi. Doktor Dikran Efendi, bir ara bu iki grup arasında barışı sağlamak için çaba sarf etmiş ancak başarılı olamamıştı²⁵.

Soğomon'un liderlik konusunda bu denli heyecanlı olmasının sebebi ise fiili eylem noktasındaki girişimleri idi. Nitekim Zeytun'da icra edilecek isyan sırasında Ayntab Hınçakyanları'na düşen yardım görevinin müzakere edildiği gizli yerlerden biri Soğomon'un hanesiydi. Anadolu'daki diğer isyanları organize etmek, Hınçakyanlara îâne toplamak ve silah temin etmek gibi bir çok iş de Hınçakyanların bu gizli toplantılarında ele alınmaktaydı. Bir ara Ayntab'daki bu toplantılara Kumkapı Nümâyîşi'nde etkin rol oynadığı belirtilen Baron Ağası'da katılmıştı. Aslen Haçin'li olan Baron Ağası, Kumkapı vukuatından sonra firar ederek Londra'ya gitmişti. Buradan da Rus Ermenilerinden olup Hınçakyanların liderliğini, Hınçak gazetesinin de müdür ve muharrirliğini yapan Evâdis tarafından Kilikya'ya gönderilmişti. Bu sefer misyonu ise bu bölgedeki Ermeniler arasında fesat çıkarmak ve onları örgütlemek idi. Nitekim iki kardeş olan Artin ve Karabet'in yardımıyla Halep Hınçakyan Şubesi'ni, Baron Ağası teşkil etmişti. Ardından da Antakya kazasına bağlı Süveydiye nahiyesine geçerek burada da Hınçakyan şubeleri tesis etmiş ve bu şubelere silah ve cephaneye temin etmişti²⁶. Ayntab'daki toplantılara iştirak etmesinin sebebi ise Ayntab Hınçakyanlarını isyan noktasında yönlendirmekle beraber Zeytun isyanına yardım için gerekli para, adam ve cephaneyi toplamaktı. Zira Ayntab'da toplanan yüz otuz liradan fazla para Leglekyan, Aşidili Sarkis²⁷ ve Ermenilerin büyüğü olarak bilinen Artin Ağa tarafından îâne edilerek isyan sırasında Zeytun'daki Ermeni Hınçakyan çetelerine gönderilmişti. Zeytun'daki isyan patlak verdiğinde ise burada olan Baron Ağası, Agob Asaduryan'a yazdığı bir mektupta "*Zeytun havalisinde bazı köylerde bir takım yağma ve çapul hareketlerine girişildiğini, kendi adamlarının iyi iş görmekte bulduklarını ve maksatları, Zeytun Kışlası'nı almak olup*

²⁴ BOA.,Y.PRK.AZN 15/37, sahife 8.

²⁵ BOA.,Y.PRK.AZN 15/37, sahife 9.

²⁶ BOA.,Y.PRK.AZN 15/37 sahife 11-12.

²⁷ Aşidili Sarkiz Ağa, Ayntab tüccarlarından idi. Kendisi gibi oğlu Sehak ta Hınçak cemiyeti üyesi olarak gizli toplantılara iştirak etmekteydi.

aldıktan sonra Maraş ve Ayntab'ın bizim olduğunu orada Ermenilere tebşir ediniz” (duyurunuz) diyordu²⁸.

Ayntab'daki toplantılarda Vahan isimli bir genç daha vardı. Agob'un ifadesine göre bu genç, Ma'muratü'l-aziz ahalisinden olup Amerika'da birkaç sene eğitim görmüştü. Asıl adı Sarkis, lakabı ise Tüfenkçıyan (ya da Kundakçıyan) idi. Amerika'dan Kıbrıs'a gelen Vahan, buradan da silah ve cephaneye ile Gelibolu'ya çıkmıştı. Onun da çalışmalarıyla Antakya kazasında Süveydiye merkezli geniş bir silahlı Hınçakçıyan örgütlenmesi başlamış, Süveydiye Ermenileri ikna edilerek cemiyete dâhil edilmişlerdi. Hatta cemiyete katılanlar arasında Mısırlı fellahlar dahi bulunmaktaydı. Bunların ellerindeki cephaneye ise otuz sekiz parça dağ topu, hesapsız dinamitli güller ve silahlardan ibaretti. Aynı zamanda sıradan bir neferden büyük kumandanlara kadar askeri üniformaları bulunmaktaydı. Vahan'ın Ayntab'daki görevi ise Zeytun ve diğer yerlerdeki isyanlara cephaneye temin edebilmek için para toplamaktı²⁹.

Ayntab'da yapılan toplantılara iştirak eden Hınçakçıyanlar, tepeden tırnağa kadar silahlıydı³⁰. Zaten Hınçakçıyanların amacı Avrupa'da ses getirecek kanlı olaylar çıkarmaktı. İsyanın şiddeti ne kadar büyük olursa propagandası da o nispete iyi yapılırdı. Bunun için de kendi soydaşlarından ölenlerin yaşlı veya çocuk olması merhamet istismarını güçlendirecekti. Fiili terör olaylarına da bu politikayla girişmişlerdi. Müslüman ahalinin tepkisini şiddetlendirmek için ise masum insanları katletme yolunu seçmişlerdi. Halep Vilayeti Polis Komiserliği'nden Dersaadet'e ulaşan 12 Teşrin-i Sâni 1311 (24 Kasım 1895) tarihli bir tahriratta, “*Şehr-i hâl-i Rûmî'nin dördüncü Cumartesi günü ale's-sabâh Ermeni fesedesinden Babek oğullarının köşklerinden endahet etmiş oldukları silâhdan bir nefer İslâm çocuğu kat olunması üzerine İslâm ve Hristiyan arasında vukû' bulan arbedede asâkir-i şâhâne yetiştinceye kadar elli bir zükûr ve sekiz inâs İslâm'dan maktûl ve yüz on kişinin mecrûh olduğu ve Ermeniden dahi yüz üç zükûr ve sekiz inâs maktûl ve doksan yedi mecrûh vukû' bulduğunun*” haber verilmesi buna en güzel örnektir. Müslüman bir çocuğun öldürülmesiyle patlak veren bu olay, 51'i erkek 8'i kadın olmak üzere toplam 59 Müslüman'ın ve 103'ü erkek 8'i kadın olmak üzere toplam 111 Ermeni'nin canına mal olmuştur. Ayrıca 97 kişi de bu olay sırasında yaralanmıştır. Üstelik Ayntab kazasında vuku bulan tek örnek de bu değildir. Yine 22 Teşrin-i Sâni 1311 (4 Aralık 1895) tarihli tahriratta “*Ayntab'da Eblehan Mahallesi'nde Yakut oğlu Agob'un hânesi damından Konbuz ta'bir olunan âlât-ı nâriyye sokakta bulunan Deveci Hacı*

²⁸ BOA.,Y.PRK.AZN 15/37 sahife 13.

²⁹ BOA.,Y.PRK.AZN 15/37 sahife 7.

³⁰ “...orada gördüklerimin (hınçakçıyan toplantısında) cümlesi ser-apa müselleh idiler insanın üzerine dehşet düşüyor idi”. BOA.,Y.PRK.AZN 15/37 sahife 11.

Halil ve oğlu Ahmed ve Mehmed oğlu Ömer ve Mûsâ ve Gedik oğlu Hasan ve Mehmed oğlu Ali nâm kimesnelerin ortalarına atılmasıyla patlayarak bu insanları yaralamış” olduğu belirtilmektedir. Hatta Ayntab’da Ermeni müfsitlerinin karakol bile kurşunlandığı kaynaklarla sabittir³¹.

Kaynaklardan anlaşıldığı üzere Osmanlı devleti, diğer bölgelerde olduğu gibi Ayntab’daki bu örgütlenmeden de haberdar idi. Zira komite merkezi ile şubeler arasındaki yazışmalar bazen yakalanıp tercüme edilmekteydiler. Bunların birinde Ayntab’daki haydut çetelerinin iyi teşkilatlanmakta olduğu açıkça belirtilmekteydi³². Bu nedenle devlet, önceden çeşitli önlemlere başvurmayı ihmal etmemişti³³. Ancak her türlü iç ve dış desteği alan Hınçakyanlar, genişleme ve faaliyet noktasında hızlı bir gelişim göstermekteydiler. Nitekim büyük devletler misyonerleri vasıtasıyla bölgedeki her türlü faaliyeti takip etmekte, dahası isyanlara ön ayak olmakta idiler. Zaten en ufak bir sıradan olay, Avrupa devletlerinin temsilcilerine büyük bir abartıyla intikal ettirilmekteydi. Özellikle Avrupa kamuoyunda, dindaşlarına yapılmış olduğunu düşündükleri bu asılsız zulümler son derece etkin bir rağbet görmekteydi³⁴.

Ayntab’da Hınçakyanların yönlendirilmesinde etkili olan bir diğer vasıta ise Londra’da çıkan Hınçak gazetesi idi. Hınçakyanların propagandasını yapmakla beraber Avrupa’nın umum-ı efkârını da Hınçakyanlara ileten bu gazete, Kıbrıs üzerinden İskenderun Limanı’na ulaştırılmakta oradan da Kilis, Ayntab ve Maraş Hınçakyanlarına gönderilmekteydi³⁵.

Ayntab’da Ermeni meselesinin patlak vermesiyle beraber mezhepler arasındaki ihtilaf ve mücadele de ortadan kalkmıştı. Protestan vaizler Ermeni kilisesinde, Ermeni papazları Protestan kiliselerinde vaazlar vererek Ermeni

³¹ Hüseyin Nazım Paşa, **Ermeni Olayları Tarihi, C.I**, Ankara, 1998, s.131-135.

³² Hüseyin Nazım Paşa, **a.g.e.**, s.127.

³³ “Haleb vilâyetinin bazı cihâtında ve bâ-husus Mar’âş ve Ayntab taraflarında sakin Ermenilerin harekât ve teşebbüsât-ı mızırrelerinin men’ine hizmet idecek ta’kibat ve tefehhüsâtında istihdam olunacaklara vilâyetin re’y ve tensibiyle virilmek üzere Hicâz ve Edirne ve Yanya vilâyetlerinin fazla görünen bu yoldaki mahsusatdan tenzil kılınan mebâliğden bin beş yüz gurusunu zikr olunan haleb vilâyetlerine tahsisi tezekkür kılındığına dair meclis-i mahsus-ı vükelânın mazbatası melfufuyla arz ve takdim kılınmış olmağla...” (11 Mayıs 1893) **BOA., İrade Dahiliye (İ.DH), 1303/1310.L-9/4.**

³⁴ “Londra’da çıkan Times gazetesindeki bir yazıda Tarsus’taki Sentspol mektebinin hoca ve bazı öğrencilerinin sebepsiz yere tutuklandıkları ve katillerin bulunduğu müthiş bir zindana atıldıkları, büyük memurlardan birinin kendisine on iki lira verilirse bunları serbest bırakabileceği” haber olarak yer almıştı. Devamında da bu olayın bir numune olduğu, Ayntab ve Maraş’ta ve memâlik-i Mahruse’nin her tarafında durumun böyle olduğu anlatılmaktaydı. **BOA. YPRK. Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (TKM.) 33/34.**

³⁵ **BOA.,Y.PRK.AZN 15/37** sahife 15.

toplumunu Osmanlı aleyhine kışkırtmaktaydılar³⁶. Bununla da kalmayan vaizler dışarıdaki mezhepdaşlarıyla sağladıkları bağlantılarla eşkıyaları himaye etmekte, masum soydaşlarını tahrik için yönlendirmekte idiler. Doğal olarak bu şartlar altında temkinli olmak gerekmektedir. Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın ikinci yarısından bu yana sadık millet olarak gördüğü Ermeni reayasını kanlı hadiseleri icra eden haydutlardan ayırt etmeliydi. Bu ise devletin çoğu olayı engelleyememesine sebebiyet veriyordu.

1896 yılında gerçekleşen Hınçak Cemiyeti'nin umumi kongresinde cemiyetin şubeleri bir program etrafında teşkilatlanmaya başladı. Bu kongreye Ayntab Hınçak Cemiyeti'nin temsilcisi de katılmıştı. Bu tarihten sonra da tek görevleri isyan çıkarmak olan Hınçakyanlar, kanlı faaliyetlerini aksatmadan sürdürmeye devam ettiler³⁷. Yakın çevredeki şubelerle irtibatı arttırıp geniş çaplı olaylar çıkarma noktasında daha faal hale geldiler.³⁸ Artık Hınçakyanların her birinin ne kadar teçhizat taşıyacağı dahi talimatlarda yer almaktaydı. *“Haleb ve Adana fevkalade kumandan vekili ferik ali Muhsin Paşa'dan mürûr 26 kânun-ı sâni 315 (7 Şubat 1900) tarihli şifreli telgrafnâmenin sûretidir. Ayntab'da vaki olan ba'zı şübhe üzerine Hınçak Şirketi'ne mensup ba'zı eşhasın yine efkâr-ı fâsidede buldukları istihbâr olunmakla lüzûm ve usulü vechle bunların Hınçak Şirketi'nden oldukları ta limat mucebince cem'iyetin nazır ve onbaşuları ile şirket azalarının ta'şin olunub mu'ayyen mahallerde ba'de'l-müzâkere hemen kıyım edecekleri ve dâhil-i fesâd olacakların bir çifte ve bir karadağ tabanca ve bir kama ile iki yüz elli kurşun yüz elli hartuc bir okka baruta mâlik olmaları meşrut olduğu tahkikât-ı şifâhiyelerinden anlaşularak ol-bâbdaki evrakın ve mührün Fransızkân papasına verildiği ve papas tarafından mahv edildiği ve kemâl-i kerimi ile tahkikata devam olunmakda olub neticesinin arz olunacağı efkâr-ı fasidelerine meydan verilmeyeceği ma'ruzdur”*³⁹. Belgede açıkça belirtildiği üzere cemiyete üye olan her kesin bir çifte, bir karadağ tabanca, bir kama, iki yüz elli kurşun, elli hartuç yani barut kesesi ve bir okka baruta sahip olmaları şarttı. Zaten bu kadar cephaneyi taşıyan veya taşımayı göze alan birinin yapacağı da kıyımdan başka bir şey olamazdı. Bu durum ayrılıkçı Ermenilerin niyetini açık bir şekilde ortaya koymakla beraber dinmek

³⁶ BOA. Hariciye Siyasi (HR. SYS.), 54/4-7.

³⁷ Karal, a.g.e., s.136.

³⁸ “Halep ve Adana Fevkal'ade kumandan vekili Ali Muhsin Paşa kullarından şifre ... Süveydiye nahiyesine tâbî Yoğunluk Ermeni karyesi muhtarı Ohannes'e Kıbrıs'tan Protestan vâizi İstefan'dan gönderülüb elde edilen Ermeniü'l-ibare mektubun tercümesinde Zeytun ve Mar'aş ve Ayntab ve sair mahaller ahalisinden Kıbrıs'da ictima' eden eşirradın yüz kadarının Halep ve Adana vilâyetleri sevâhiline çıkmak fikrinde buldukları...” ifade edilmekteydi. BOA.Y.PRK., Askeri Maruzat (ASK.), 132/46.

³⁹ BOA.Y.PRK.ASK 158/33-1.

bilmeyen masumiyet nidalarının da ne denli boş bir saplantı olduğuna en güzel örneklerdendir.

Sonuç

Netice itibariyle Ayntab'da örgütlenen Hınçakyanların isyan çıkarmak veya Anadolu'nun başka bir yerindeki isyana iştirak etmek noktasında oldukça faal oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla diğer şubelerle koordinasyon halinde hareket etmişlerdir. Mezhep ayrımı gözetilmeksizin misyonerler ve kiliseler başta olmak üzere içerden ve dışardan her türlü desteği de arkalarına almışlardır. Bununla birlikte yaptıkları kıyımı, bölgede yaşayan Ermenilerin tamamına mal etmeye çalışmışlardır. Müslüman çocukları katlederek ortalığı karıştırmalarının sebebi ise Müslümanların da Ermenilerin tamamına taarruz etme ihtimali olmuştur. Ancak Hınçakyanların bu konuda başarılı olamadıkları görülmektedir. Nitekim Ayntab kazası dâhilindeki Ermeni vatandaşlara herhangi bir toplum veya devlet baskısının olmadığı açıktır. Kaza ahalisinin tamamının sosyal konumları ve beşeri münasebetleri din ve ırk farkından azadedir. Bununla beraber bölgede yaşayan Ermenilerin tümü de Hınçakyanların girişmiş olduğu kıyımdan sorumlu tutulmamışlardır. Zaten Ayntab'ın Müslüman ahalisinin bir arada yaşadığı Ermeni komşusuyla silahlı, eli kanlı ve merhametten yoksun eşkıyayı ayırt ettiği, şehirdeki nüfus hareketliliğinden net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Kaynakça

I.Arşiv Belgeleri

Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezâhib Nezâreti Maruzatı, 15/37, s.1-21.

Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat, 158/33-1.

Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat, 132/46.

Yıldız Perakende Evrakı, Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği 33/34.

İrade Dahiliye, 1303/1310, L-09/4.

İrade Mektubi, 1540/31.

Hariciye Siyasi, 54/4-7.

Dahiliye Mektubi, 1540/31.

II.Salnameler

Salnâme-i Vilâyet-i Haleb H.1312.

Salnâme-i Vilâyet-i Haleb H.1313.

Salnâme-i Vilâyet-i Haleb H.1319.

Salnâme-i Vilâyet-i Haleb H.1326.

III. Tezler

Erkmen, Ayşe, *156 Numaralı Ayntab Şer'ıyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1312-1314; sayfa 167-250, 1-93, 1-8)*, Gaziantep, 2005, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

IV. Araştırma ve İncelemeler

Akçora, Ergünöz, "Osmanlı Devleti Döneminde Ermeni İsyancıları", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s.123-143.

_____, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları (1896-1916)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994.

Babacan, Hasan, "1895 Maraş Ermeni Olayları ve Amerikalı Misyonerler", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu, C.II*, (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş, Maraş), İstanbul, 2005, s. 645-652.

Ermeni Komiteleri (1891-1895), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:48, Ankara, 1998.

Göğünç, Nejat, "Osmanlı Devletinde Ermeniler Hakkında", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s.47-57.

Gürün, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.

Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi, C.I*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:15, Ankara, 1998.

Karal, E. Ziya, *Osmanlı Tarihi, C. IV*, T.T.K. Ankara, 1999.

Kocabaşoğlu, Uygur, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika*, Arba Yayınları, İstanbul, 1991.

Öke, Mim Kemal, *Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu*, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Sami, Şemseddin, *Kâmûsu'l-a'lâm, C.V*, Kaşgar Neşriyat, Ankara, 1996.

Türkmen, Fikret, "Tarih Boyunca Türk-Ermeni Kültür İlişkileri", *Türk Tarihinde Ermeniler*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayın No:2, İzmir 1983, s.57-66.

